

„Természetesen a fiúk hülyék voltak” – kisiskoláskori baráti kapcsolatok fiatal felnőtt nők visszaemlékezéseinek tükrében

F. Lassú Zsuzsa

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Tanító- és Óvóképző Kar, Neveléstudományi Tanszék

Írásunkban a 90-es évek második felében, Magyarországon iskolájukat kezdő fiúk és lányok kapcsolatának jellemzőit vizsgáljuk, fiatal felnőtt nők visszaemlékezéseinek tükrében. Célunk a rendszerváltás idején született nemzedék tagjainak hosszú távú emlékezetében megőrződött, és a társadalmi változásokkal összefüggésben alakuló barátság-reprezentációk vizsgálata. Ennek során támogatott emlékezéssel, a nagyon hosszú távú memória (VLTM) érzelmileg átfűtött interjúhelyzetben való vizsgálata nyomán nyert adatokból térképezzük fel a két nem egymáshoz fűződő kapcsolatával és a nemek megjelenésével összefüggő emlékeket. Jelen tanulmány egy nagyobb, három generáció visszaemlékezéseit feldolgozó kutatás azon részeredményeit dolgozza fel, melyek a 90-es évekből származnak (F. Lassú és Kolosai, 2010).

Kulcsszavak: kortárskapcsolatok kisiskolás korban, emlékezés, ellenkező neműek barátsága, nemi elkülönülés, nézetek a másik nemről

Fiúk és lányok kapcsolata kisiskolás korban

Az iskolai közegben feltűnő jelenség fiúk és lányok csoportjainak elkülönülése, amely különösen igaz a kisiskolás korú gyermekekre. Az elkülönülés magyarázatára különböző elméletek születtek.

Eleanor Maccoby (1990) áttekintve a személyközi kapcsolatokban mutatkozó nemi különbségeket arra a következtetésre jut, hogy fiúk és lányok eltérő interakciós stílusa hozza létre a nemi elkülönülést. A fiúk korlátozó interakciós stílust használnak, amely az érintkezés kontrolljára törekszik, a lányok ezzel szemben felhatalmazó érintkezési stílust képviselnek, törekednek a másikat megerősíteni, vele egyetérteni, általánosságban az adott tevékenységet folytatni. A két nem, azaz a két stílus találkozása egyértelműen a fiúk dominanciáját és a lányok alárendelődését eredményezi, amelyben a lányok kiszolgáltatottnak érzik magukat. Ezért a lányokat a fiúk interakciós sajátosságai kényszerítik különálló csoportban tevékenykedni, ahol nem érzik magukat veszélyeztetve. Ugyanezen okból keresik a lányok a fiúkkal való együttes tevékenységek során a felnőttek jelenlétét, amely fékezi a fiúk durva, erő- és hatalomorientált viselkedését.

Az elkülönülés kézenfekvő oka emellett a két nem által preferált tevékenységek eltérő tartalma. Fiúk és lányok nem csak másként szeretnek együtt lenni – fiúk nagyobb, hierarchikusabban szervezett csoportokban, lányok ketten-hárman, nagyobb intimitást engedő formában – hanem mást is szeretnek csinálni, amikor együtt vannak. A fiúk többet játszanak nagymozgásos játékokat, amelynek gyakran témája a harc, és tartalmaz versengést, megmérettetést, kockázatvállalást. A lányok azonban sokkal többet beszélgetnek, közös játékaik kevésbé vadak és mozgásosak, sokkal kevésbé tartalmazznak kockázatos, veszélyes elemeket (*Cole és Cole, 1998; Sax, 2005*).

Az elkülönülés kognitív nézőpontból is magyarázható. A kisgyermekek korán el-sajátítják az adott nemhez tartozás jellemzőit, kialakítják a nemi sémát, amelynek birtokában önmagukat is besorolják valamelyik nembe, és a sémát szűrőként alkalmazzák más gyermekek megítélésében (*Bem, 1981; Martin, 1994*). Ezért a gyermekek már

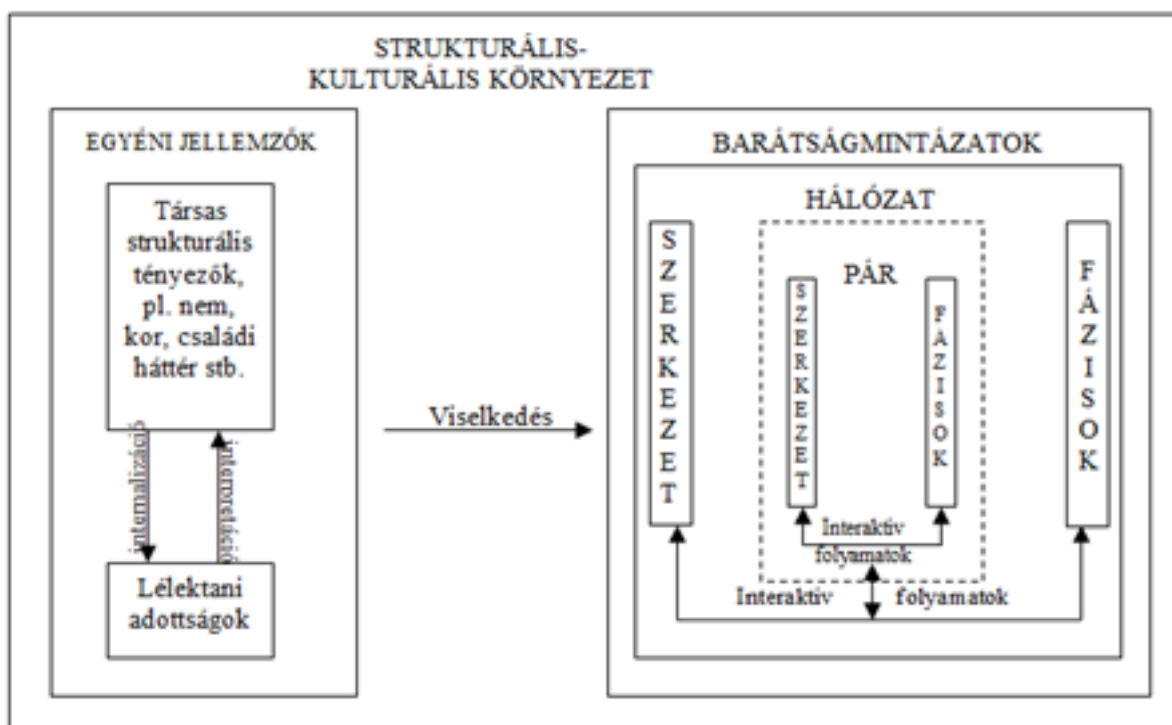
az óvodáskor végén preferálják a nemüknek sztereotip módon megfelelő játékokat, és ezért is szerveződnek egynemű csoportba, hogy önmeghatározásuk stabil legyen, tevékenységeik formája és tartalma illeszkedjék a „fiú vagyok – lány vagyok” kijelentéshez.

Az azonos nemű társakkal való együttlét ugyanakkor megerősíti a nemi identitást, segíti a nemi szerepek gyakorlását védett közegben, egyszerre elkülönülten és érintkezve a másik nemmel. A prepubertás korban megnövekedő érdeklődés a másik nem iránt azonban nem előzmények nélküli, az óvodáskori szexuális játékok, aktív felfedezés a kisiskolás korú gyermekekben finomabb formában végig megmarad, ahogyan ezt az együttes tevékenységek fokozott érzelmi tónusa, szexualitással való indirekt kapcsolata is mutatja.

Fiúk és lányok elkülönülését barátválasztásuk is példázza. Mielőtt azonban a kisiskolás korú gyermekek barátságát részletesen tárgyalnánk, fontosnak tartjuk felvázolni azt az elméleti keretet, amelyben jelen kutatás barátsággal kapcsolatos eredményeit áttekintjük.

A baráti kapcsolatok integratív modellje

A barátságot a többi személyközi kapcsolattól általában egyedülálló önkéntessége és kevésbé intézményesült volta mentén különböztetik meg. Azok a kutatók, akik az önkéntességére helyezik a hangsúlyt, a barátságok kialakulásában és fenntartásában fontos diszpozicionális tényezőket vizsgálják. Akik az intézményesség felől közelítenek, vagyis szociológiai megközelítést választanak, azok a társas struktúrák hatását és az egyén kontrollján kívül eső befolyási tényezőket veszik figyelembe. Ez a két tradíció a vizsgált személyek köre mentén is különbözik: a diszpozicionális elméletalkotók a baráti pár közötti interakciós folyamatot vizsgálják, míg a strukturalisták az egyének teljes kapcsolati hálózatát, annak is főleg strukturális jellemzőit. Adams és Blieszner a témát összefoglaló tanulmányukban egy olyan integratív megközelítést ajánlanak, mely a két nézőpontot egy keretbe helyezi (Adams és Blieszner, 1994). A modell összefoglalását az 1. ábra tartalmazza.

1. ábra: A baráti kapcsolatok integratív modellje (Adams & Blieszner, 1994. 106. oldal nyomán)

Az *egyéni jellemzők* azok a *strukturális-demográfiai jellemzők*, melyek a tudományos kutatások java részében független változóként szerepelnek, mint a vizsgált személy neme, kora, etnikai vagy vallási hovatartozása, társadalmi osztályhelyzete. Ilyen egyéni jellemzők még a vizsgált személyek *lélektani adottságai*: attitűdjei, motivációi, személyisége, értékpreferenciái stb. A lélektani diszpozíciók gyökerét kereshetjük genetikai-biológiai meghatározókban vagy a szocializációban, tanulásban, illetve a kettő kölcsönhatásában. A strukturális és lélektani jellemzők az interpretáció és internalizáció folyamatain keresztül hatnak egymásra. A társas strukturális helyzet számos elvárást állít elénk, pl. hogyan kell nemünknek, korunknak és osztályhelyzetünknek megfelelően gondolkodnunk, éreznünk és viselkednünk – ezeket internalizáció útján tesszük magunkévá. Az egyéni adottságaink és személyes diszpozícióink befolyásolják a strukturális helyzetből fakadó lehetőségek és korlátok értelmezését.

A két tényező együtt alakítja az *egyén viselkedési mintáját*, amely a barátság-mintázatok alapja. Az egyéni viselkedésminta tartalmazza mind a rutinszerű viselkedéseket, mind a bejósolhatatlan cselekvéseket, valamint az egyén válaszait az ilyen magatartásformákra. A tevékenységek napi mintázata alakítja a *barátságok mintázatát*. Ez három együttműködő elemet tartalmaz, melyek mind a pár, mind a hálózatok szintjén működnek. A *strukturát* (1) a baráti kapcsolatok formája, a hierarchia, a barátságban lévő szolidaritás, a társas pozíciók hasonlóságának mértéke, a barátok száma és a közöttük lévő kapcsolódás sűrűsége, intenzitása jellemzi. A baráti kapcsolatok *fázisokon* (2) mennek keresztül. A kapcsolatokra általában jellemző a megismerkedés, felépülés, megszilárdulás, meggyengülés és befejeződés folyamata (*Levinger*, 1983). A barátságra jellemző *interaktív folyamatok* (3) a barátok viszonyukra vonatkozó gondolatait, érzéseit és viselkedéseit tartalmazzák. Ez a három elem a baráti pár és a baráti hálózat szintjén egyaránt jelen van, és egymással szintenként is kapcsolatban állnak.

A barátságot az egyéni és a kapcsolati jellemzőkön kívül nagyban befolyásolja az a *strukturális és kulturális környezet*, amely adott helyen és időben körülveszi. Ennek a kontextusnak a vizsgálata eredményezte a barátságra vonatkozó kevés számú történelmi vagy kultúrközi összehasonlító vizsgálatot. Saját fent említett kutatásunk szintén értelmezhető történelmi összehasonlításaként, amelynek egyediségét az adja, hogy azonos családban a barátságban megnyilvánuló generációs-történelmi eltérések is felszínre kerülnek (*F. Lassú és Kolosai*, 2010).

Kisiskolás korúak baráti kapcsolatai

A gyermekkori baráti kapcsolatok igen fontos szerepet töltenek be a gyermekek személyiségének és készségeinek fejlődésében (*Hartup*, 1992). A kortárskapcsolatok az iskolába lépéssel felértékelődnek, a gyermekek a felnőttektől a társaik felé kezdenek nagyobb érdeklődést, figyelmet, elköteleződést mutatni – Mérei szavaival élve „átpártolnak” (*Mérei és V. Binét*, 2003). A barátok – a szülőkkel egyenlő mértékben, majd azt meghaladóan – fontossá válnak az identitás meghatározásának folyamatában, a társas összehasonlításban vagy a készségek és szerepek gyakorlásában. A barátság jelentése és tartalma azonban nem egyöntetű és állandó, hanem az életkor előrehaladtával folyamatosan változik (*Cole és Cole*, 1998). Amíg az iskolába lépő gyermekek játszótársaikat tekintik barátaiknak, és ebben az életkorban a jó barátság ismérve a javak és tevékenységek megosztása, addig a 10–12 éves kiskamaszok már sokkal inkább a felnőttek barátságfelfogásához hasonlóan fogalmazznak, amikor felismerik a barátok közötti személyiség- és érdeklődésbeli hasonlóság, a hűség, becsület, kölcsönösség és intimitás fontosságát a barátság minőségének meghatározói között. Az iskoláskor végére a gyermekek képessé

válnak megbocsátani és kibékülni, a nézeteltérések ellenére is megőrizni a barátságot. Addig azonban barátságuk változékony, gyakran tarkítják szakítások, hirtelen haragok, amelyek bár „öröknek” indulnak, sokszor mégis átmenetiek és könnyen oldódnak. A kisiskolás korban az egyetértés és hasonlóság olyan fontos összetevője a barátságoknak, ami az ellenkező neműek közötti barátságot csaknem lehetetlenné teszi.

Ellenkező neműek közötti barátság

Az iskolakezdés időpontjában még sok gyermek tekinti ellenkező nemű játszópajtását barátjának, azonban ez az arány egyre csökken az évek előrehaladásával. Daniel-Beirness (1989, idézi *Cole és Cole*, 1998) kutatási eredményei szerint 6 éves korban a gyermekek 68%-a választ azonos nemű társat, ha meg kell neveznie legjobb barátját, ez az arány azonban 12 éves korra 90%-ra emelkedik. Felnőttekkel végzett vizsgálatunk alapján azt mondhatjuk, hogy ez a szigorú elkülönülés a fiatal felnőttkorra enyhül (*F. Lassú*, 2004), ahogyan a nemi szerepeknek és sztereotípiáknak való megfelelés megítélése is kevésbé szigorú az életkor előrehaladtával (*Signorella és Liben*, 1985).

Mivel az elkülönülés a kisiskolás korban a legnagyobb, ezért a 6–12 éves korú különnemű gyermekek közötti barátságra és kapcsolatokra vonatkozó kutatási adatok meglehetősen ritkák. Egyes kutatók szerint az ellenkező nemű barátválasztás sérti a társadalmi normákat (*Carter és McCloskey*, 1984) és így főleg azok a gyermekek választanak elsődlegesen ellenkező nemű barátot, vagyis szegik meg a nemiség szabályait, akik kevésbé fejlett társas készségekkel rendelkeznek, és kevésbé érzékenyek a társaktól származó visszajelzésekre. Ezt az elgondolást igazolta *Kovacs, Parker és Hoffman* (1996) kutatása, amelyben harmadikos és negyedikes gyermekek barátválasztását és társas beilleszkedését vizsgálták számos meghatározó mentén az Egyesült Államokban. Eredményeik szerint az elsődlegesen ellenkező nemű barátot választó gyermekek kevésbé fejlett társas készségekkel rendelkeznek, mint a többiek, akiknek legjobb barátai azonos neműek, vagy nem elsősorban ellenkező neműek. Ugyanezekre a gyermekekre ugyanakkor sokkal kevésbé volt jellemző a nemi szerepek sztereotip megítélése, mint azokra a társaikra, akik saját nemüket preferálták barátaikként. A barátválasztás szegregáltságával összefüggésben sem a testvérek másneműségét sem az iskolai közeg nemi megosztottságát nem találták meghatározónak. *Smith és Inder* (1990) ezzel ellentétes következtetésre jutottak Ausztráliában, amikor osztott és osztatlan tanulás-szerveződésű osztályba járó általános iskolás gyermekek barátválasztását vizsgálták. Adataik azt mutatták, hogy azok a gyermekek, akik életkorilag heterogén osztályba jártak (ahol együtt tanultak az 1–2 és 3–4 osztályos tanulók), valószínűbben választottak ellenkező nemű és más életkorú barátot, mint azok a gyermekek, akik csak azonos életkorú gyermekek között tanultak. A más nemű gyermekekhez kapcsolódó jellemzések azonban inkább negatívak, mint pozitívak voltak a megkérdezett ausztrál gyermekek körében. A legtöbb gyermek érdektelenséget, vagy kifejezett ellenszenvet táplált az ellenkező nemű társai tevékenységeivel és személyes tulajdonságaival kapcsolatban.

Az ellenkező nemű barátságokban több kutatás is megfigyelte a fiúk dominánsabb hatását a barátságok alakulásában, pl. a kockázatosabb viselkedésre, vagy az antiszociális magatartásra vonatkozóan (*Arndorfer és Stormshak*, 2008; *Bradbury*, 1998). A lányok fiúkkal való barátkozása mindazonáltal gyakoribb, mint a fordított irányú „keveredés”, mivel a külső környezet, az osztálytársak és idősebb gyermekek sokkal kevésbé tolerálják a fiúk lányos viselkedését, mint a lányok vadócságát. Ezért a fiúk a lányokkal való barátkozást leginkább az otthon és a szomszédság védett közegében gyakorolják, ahol nincsenek kitéve idegen fiúk zaklatásának (*Frankel*, 1996).

Kovacs és munkatársai (1996) fent említett kutatása érdekes összefüggéssel gazdagította (és bonyolította) az eredmények eddig is gazdag szövedékét. Azokat a gyermekeket vizsgálva, akiknek voltak ellenkező nemű barátai, két csoportot tudtak elkülöníteni. Az egyik csoportba a kirekesztett gyermekek tartoztak, akiknek ellenkező nemű volt az egyetlen vagy a legjobb barátja. A társas készségek fent említett vonatkozásában ezek a gyermekek mégis kompetensebbnek mutatkoztak, mint azok, akik nem tudtak megnevezni senkit, mint legjobb barátjukat. A másik csoportba azok a népszerű gyerekek tartoztak, akiknek voltak ellenkező nemű barátaik (noha nem a legjobb barátok voltak más neműek). Összehasonlítva a csak azonos nemű baráttal rendelkező közkedvelt gyermekekkel, ezek a gyermekek fejlettebb szociális készségekkel rendelkeztek.

Az ellenkező neműekkel való barátkozás tehát összefüggést mutat a jó társas készségekkel a népszerű gyermekeknél, azonban az összefüggés korántsem ilyen egyértelmű a kirekesztett gyermekek megfigyelésekor. A kutatások eredményeit összegezve *Frankel és Myatt* (2003) arra a következtetésre jutnak, hogy az ellenkező nemű gyermekekkel való barátkozásnak lehetnek pozitív hozadécai, azonban a gyermek érdekében jobb, ha a szülők és nevelők az azonos neműek társaságát támogatják.

Az ellenkező neműek közötti barátságok létrejöttét vizsgáló más kutatások a kapcsolatban rejlő kihívásokat emelik ki (*O'Meara*, 1989). A felnőttekkel végzett vizsgálatok 4 nagy problémacsoportot hangsúlyoznak: (1) az érzelmi kötődés meghatározásának problémáját, (2) a szexualitás kérdését, (3) a nemek közötti egyenlőtlenségből fakadó nehézségeket, (4) és a kapcsolat nyilvános bemutatásának problémáit. A nemek közötti társadalmi egyenlőtlenségek gyakran megjelennek a különemű felnőttek barátságában. A férfiak inkább kontrollálják a barátság alakulását, ugyanakkor érzelmileg többet is profitálnak belőle, mint a nők (*Rose*, 1985; *Tognoli*, 1980).

Miért motiváltak a nők mégis a férfiakkal való barátkozásra? A kérdést vizsgáló elméletalkotók homoszociális társadalmunk férfiközpontúságát, a férfiak és férfias tevékenységek nőihez viszonyított nagyobb értékét emelik ki (*Lipman-Blumen*, 1976), amely a nők szemében (is) megnöveli a férfiak érdekességét, így motiválja őket arra, hogy velük a partnerkapcsolaton kívül is kapcsolatokat alakítsanak, barátkozzanak. Az elmélet szerint ez a homoszocialitás ugyanakkor a férfiakat ellenkező irányba tolja, a nőktől és nőies tevékenységektől távolítja, a nőket „elég gyakran fölöslegessé, sőt némileg terhessé” teszi (*O'Meara*, 1989, 536. o.)

Így van-e ez a gyermekek barátsága esetén is? Kutatások igazolják, hogy a gyermekek már igen korán, akár hat éves korban megkülönböztetik értékítéleteikben a férfias és nőies tevékenységeket, az előbbit értékesebbnek és vonzóbbnak tartva (*Liben, Bigler és Krogh*, 2001). A férfias jellemvonások birtoklása mindkét nemnél szorosabban összefügg a pozitív önértékeléssel (*Antill és Cunningham*, 1980), vagyis férfias tulajdonságokkal rendelkező vonzóbb. Így érthető, ha fiúk és lányok eltérő módon és mértékben motiváltak arra, hogy a másik nemmel barátkozzanak.

Néhány szó az emlékezésről

Mivel a vizsgálatban a válaszadók kisiskoláskori emlékeit elemeztük, ezért fontosnak tartjuk legalább néhány szóban jellemezni az önéletrajzi emlékezetet.

A modern emlékezetkutatók egyetértenek abban, hogy az önéletrajzi emlékezet nem reprodukáló, hanem rekonstruáló természetű – azaz az élmények a felidézés és elmesélés folyamatában újra alakulnak, vagy inkább átalakulnak, mivel a hiányos emlékezeti képeket az egyén a jelen pillanatban rendelkezésre álló információival, saját magáról alkotott képének megfelelően egészíti ki (*Baddeley*, 2005). Azonban

legfontosabb életeseményeink időről időre történő újramesélésével tulajdonképpen identitásunk szerveződik, alakul (Pataki, 2001). Így, identitás és emlékezet egymás rekonstrukcióját kölcsönösen támogató folyamatnak tekinthetők.

A kisiskoláskori társas kapcsolatokra vonatkozó személyes emlékek felnőtt identitásunkkal kapcsolatban rekonstruálódnak („én visszahúzó típus vagyok, az iskolában sem volt sok barátom”), ugyanakkor felidézésük szerves része az egyén önmagáról alkotott képének („én olyan csibész gyerek voltam, ma is lázadó vagyok”).

A különmemű társas kapcsolatokról, fiúkról és lányokról alkotott kép, és magunkban hordozott emlékek azonban fontos részét képezik az identitás nemiségről alkotott részének is, és viszont: felnőtt önmagunkról, mint férfiról vagy nőről magunkban hordozott képünk visszamenőleg is alakítja gyermekkori emlékeink nemekhez fűződő tartalmát.

Vizsgálatunk fókuszát tehát a kisiskolás kori barátságokra való visszaemlékezés jelenti. A felnőtt nézőpont választása a kidolgozott és stabil nemi identitás meglétét és az ebből kiinduló rekonstrukció lehetőségét hordozza magában, amely különösen hangsúlyos a fiúkkal való kapcsolat megítélése szempontjából. Az önéletrajzi emlékezet részeként felidézett „barátság-történetek” így a felnőtt énen átszűrődve jelennek meg, érettebb és átgondoltabb nyelvi és gondolati formában, mint ahogyan közvetlenül gyermekkorban elmesélhetők. Természetesen ez tekinthető torzításnak, azonban jelen kutatási koncepciónkban előnyként értékeljük.

A vizsgálat célja, kérdései, módszere

A vizsgálat célja a kisiskoláskori társas kapcsolatok nemi összefüggéseinek vizsgálata nők körében, a barátság egy strukturális elméleti modellje alapján, az önéletrajzi emlékezetben megőrzött történetek alapján. A cél tehát kettős, egyrészt feltárni a lányok társas kapcsolatait lányokkal és fiúkkal, másrészt egy kvalitatív vizsgálatban hazai mintán alkalmazni Adams és Blieszner (1994) elméleti modelljét, amelyet eddig csak kvantitatív vizsgálatban használtunk (F. Lassú, 2004).

Kutatásunkban az ezredfordulón általános iskolába járó, ma egyetemista fiatal felnőtt nők gyermekkorukra vonatkozó visszaemlékezéseit vizsgáltuk egy olyan kérdőív segítségével, amelyben minden kérdés nyitott volt és a válaszadókat az instrukcióban kifejezetten arra kértük, hogy válaszaikat az élő beszédre jellemző stílusban és hosszúságban fejtsék ki. A kérdőív azon témakörei, amelyek jelen tanulmány tárgyát képezik:

1. Emlékszik-e az osztálytársaira? Kik jutnak eszébe legelőször közülük?
2. Kik voltak a barátai? Mit csináltak együtt?
3. Voltak-e ellenkező nemű barátai kisiskolás korában?
4. Hogyan emlékszik vissza, milyenek voltak a másik nem tagjai az általános iskolában? Milyen érzései voltak velük kapcsolatban, és mit gondolt róluk? Idézzon fel konkrét történetet velük kapcsolatban!
5. Milyen kapcsolat volt fiúk és lányok között?

A kérdések a két nem kapcsolatára, az egymásról alkotott vélekedéseikre, az együttes tevékenységeikről és benyomásokról megőrzött emlékekre fókuszálnak. A kérdések megfogalmazásánál arra törekedtünk, hogy minél több konkrét emlék kerüljön felszínre, és ezeket az emlékeket az elemzés során, mint narratívákat tudjuk elemezni.

Ezek mellett megkérdeztük a válaszadókat, hogy mikor és hol születtek, szüleinek mi a foglalkozása, és hol, milyen iskolában végezték alapfokú tanulmányaikat.

A kérdőívet minden válaszadó az otthonában töltötte ki, egy egyetemi kurzushoz kapcsolódó feladatok részeként.

A minta jellemzése

A vizsgálatban 125 másodéves tanítószakos egyetemista hallgató vett részt. A mintaválasztásban elsősorban a kutatás megvalósíthatóságának gyakorlati szempontja játszott szerepet, és ez a minta megoszlását is befolyásolta – a 125 válaszadó közül mindössze 11 volt fiú. A fiúk ilyen kis létszáma miatt a kutatási eredmények bemutatását csak a lányok válaszainak elemzése alapján végeztük. Mivel azonban kutatásunk inkább kvalitatív, mint kvantitatív, valamint az értelmezést is elsősorban fenomenológiai nézőpontból próbáljuk megtenni, ezért a bármilyen fokú reprezentativitás nem volt célunk.

A válaszadók 1980 és 1990 között születettek, 80%-uk 1989-ben vagy 1990-ben született és az 1996/97-es tanévben kezdte meg tanulmányait az általános iskolában. A rendszerváltás után az iskolarendszer pluralizálódásával ezen gyermekek szüleinek már lehetősége volt különböző iskolatípusok közül választani, így a válaszadók egy része nem a korábban hagyományos 8 osztályos általános iskolába járt, illetve az évek során iskolát váltott. Ez főként a fővárosi és megyei jogú városokban nevelkedő gyermekek visszaemlékezéseiben megjelenő motívum.

A válaszadók egyenlő arányban oszlottak meg az iskolába járás helyét tekintve: 32 hallgató Budapesten élt gyermekkorában, 39-en falun, 36-an vidéki városban töltötték kisiskolás korukat. Szüleik jellemzően középfokú végzettségűek, de sokaknak egyik vagy mindkét szülője pedagógus.

A szövegek elemzésének általános elvei

Az írott szövegek egy félig strukturált interjúnak tekinthetők, így elemzésük többnyire a tartalomelemzés módszerével történt. A tartalmi kategóriák ugyanakkor az *Adams* és *Bileszner* (1994) által leírt elméleti keret által előre megszabottak voltak, hiszen a vizsgálat egyik célja éppen az elméleti keret kvalitatív vizsgálatban történő alkalmazásának kipróbálása volt. A tartalomelemzés során ezért a barátság strukturális modelljének fent bemutatott elemei voltak a szövegekben keresett elemek. Bár ez a kutatómódszertani elvekkkel éppen ellentétesnek tűnik, ugyanakkor ismeretesek azok a szakértői kategóriarendszereket (pl. STEP 21) alkalmazó vizsgálatok, melyek ígéretes eredményekkel jártak hasonló célú kutatásokban (ld. *Monoriné Papp*, 2010, 2011). A szövegek megjelenése ezért kétféle formában történik. Egyrészt a megfogalmazott cél érdekében, a modell egyes elemeinek „tettenérése” céljából, ahol érdemes volt, ott kvantitatív módon is összesítettük az egyes kategóriák felbukkanását a mintában. Ilyenkor a szövegek illusztrációként jelennek meg az elemzésben. A kutatás során ugyanakkor arra is törekedtünk, hogy a barátságok strukturális és interakciós sajátosságait a szövegekben megjelenő egyediség megőrzésével, a szöveg összefüggéseiben is bemutassuk. Ezért néhány nagyon jellemző szöveg egyben is megjelenik, ezáltal meglátatva egy egyedi konstellációját a társas kapcsolatoknak.

Reméljük, hogy ez a módszertani sokszínűség nem elvesz, hanem hozzáad a téma feltáráshoz, segítve az összetettség meglátását.

Az eredmények bemutatása

A szövegekben megjelenő emlékek általános jellemzése

Általában megfigyelhető, hogy az egyetemistáktól származó visszaemlékezések élénkek, részletesek, 10–15 év távlatából még nem halványultak el. Néhány válaszadó le

is írta ezt, válaszul a kérdésre: „Emlékszik-e az osztálytársaira?” – „Persze, nem volt az olyan régen”. Az emlékezés természetének ismeretében nem meglepő, hogy szinte mindenki név szerint emlékezett az egész osztályra (a névsorra, mint szólistára, és a hozzájuk tartozó egyénekre egyaránt), különösen azok, akik 8 évig együtt jártak. Legelőször a legjobb barátok és első szerelmek jutottak a válaszadók eszébe, akikhez érzelmileg átfűtött és valószínűleg sokszor felidézett emlékek kapcsolódtak.

A visszaemlékezést, a narratívák elemzését számos körülmény befolyásolta. Ahogyan azt a szakirodalmak is leírják, a „barátság” definíciójának életkortól függő alakulása a szövegekben is tetten érhető. Mivel a válaszadók a felnőtt korra jellemző definíciót alkalmazták egy kisiskoláskori emlékre, így gyakori volt, hogy a visszaemlékező nem tudott felidézni egy igazi barátot sem, mivel a barátság felnőtt kritériumainak azok a kapcsolatok nem felelnek meg. Erre utal ez a szövegrészlet is:

„Kimondott barátaim nem voltak, igazából mindenkiel jóban voltam az osztályban, így kivel ezt, kivel azt csináltam.”

Megfigyelhető volt, hogy a visszaemlékezéseket részben árnyalta a feladattal összefüggő elvárás – egy pszichológia tárgyhoz kapcsolódóan kértük a szövegeket a hallgatóktól. Ennek megfelelően az emlékek felidézését átszötte ez az előtérben levő tudattartalom, valamint a pedagógus pályára való tudatos készülés:

„A fiúkkal közösen alkottunk egy osztályt. Én nem emlékszem a pszichológiából tanult utálatra.”

„Volt, akit mindig rendeztem (Zolika), mert hanyag volt. Utólag tudom, hogy családi problémáik voltak, de akkor nagyon idegesített, hogy minden elbőgte magát, szanaszét hagyta a dolgait, elterpeszkedett az asztalon, túrta az orrát és még sok hasonló dolog. Nem bántani akartam, csak kicsit szocializálni.”

A barátságok alakulásában szerepet játszó egyéni jellemzők megjelenése a visszaemlékezésekben

A szövegek átolvasásakor feltűnő, hogy a visszaemlékezések milyen kevés én-re vonatkozó szövegrészt tartalmaznak. A válaszadók nagy része szinte végig többes számban beszél a fiúkról és a lányokról, önmagát is beleértve valamelyik csoportba. Így a válaszadó nemén, korán, lakóhelyén kívül igen kevés utalást találunk személyes jellemzőkre, amelyek kapcsolatba hozhatók a baráti kapcsolatok alakulásával. Áttekintve a 23 szövegrészt, amely a válaszadó valamely társas-személyes jellemzőjére utal, azt figyelhettük meg, hogy kevés kivétellel mind valamilyen ideális, normális vagy vágyott állapottól, sztereotípiától való eltérésre utaltak. Az ilyen „eltérések” egy része a nemi szereppel volt kapcsolatos, pl.:

„nem az a fajta lány voltam, akit ha megbántanak, elsírja magát, hanem inkább az, aki visszaüt nekik.”

„Nem voltam valami jó tanuló, ... ennél fogva, mivel a lányok mindig jó tanulók voltak, én nem illettam a csoportjukba.”

„Soha nem voltam az a hisztis, nyávogós kislány, ezért szívesen játszottak velem (ti. a fiúk).”

Más szövegekben a gyermek szociális készségei jelennek meg, szintén negatív megfogalmazásban:

„Én mindig zárkózott ember voltam. Nehezen barátkozom, ez a mai napig így van, és inkább a tartós, komoly barátságokat szeretem. Nem vagyok a felületes kapcsolatok híve.”

„Mivel nem voltam népszerű, nem is barátkoztam igazán senkivel.”

„Én valahogy mindig kilógtam a sorból. Valamiért mindig kiközösítettek, mert más voltam, mint a többiek.”

Csak két válaszadó visszaemlékezése tartalmazott önmagára vonatkozó pozitív jellemzést, amelyek a barátságosságra, népszerűsége vonatkoztak:

„Szerencsére nagyon barátságos természetű voltam, vagyok...”

„Az osztályban elég középponti személyiség voltam, ellenségem nem volt, barátom viszont annál több.”

A barátságok struktúrája

A más kutatásokban megfigyeltékhez hasonlóan, jelen vizsgálat is arra az eredményre jutott, hogy a barátságok szerveződésének fontos eleme a *hasonlóság*, amely a barátok érdeklődésének, személyiségének, gazdasági háttérének, nemének és életkorának vonatkozásában tetten érhető. Legszembetűnőbb az *azonosnem-preferencia* volt. A válaszadók legjobb barátai 90%-ban az azonos neműek közül kerültek ki, még akkor is, ha egyébként voltak ellenkező nemű barátaik is. Az *életkor hasonlóságának* determináló ereje érhető, hiszen a közös osztályba vagy évfolyamra járás az időt és tevékenységeket strukturáló tényező, melyek nagyon fontosak a barátságok alakulásában. Ezért a megkérdezettek döntő többségének az osztálytársai közül kerültek ki a barátai. Emellett sokan említették legjobb barátjukként a testvérüket, vagy azonos iskolába járó unokatestvérüket, amely jelenség szintén értelmezhető (egyebek mellett) a hasonlóság szempontjából, hiszen ki, ha nem a vérrokonaink hasonlóak hozzánk – legalábbis az evolúciós pszichológiai megközelítés szerint. A szomszédságból származó barátok is gyakran jelentek meg a visszaemlékezésekben, ők általában *hasonló társadalmi-gazdasági helyzettel* jellemezhetők, mint a válaszadók. A gazdasági helyzet hasonlósága egyébként direkt formában nem jelenik meg a szövegekben, mindössze két visszaemlékezés tartalmaz konkrét utalást a gazdagság-szegénység témájának megjelenésére, melyek közül csak egy szólt arról, hogy a tényező fontos szerepet tölt be a barátság alakulásában, adott esetben gátja annak:

„de az a lány nagyon gazdag családból való volt így nem azonosak voltak a lehetőségeink”

A barátok *lélektani, személyiségbeli jellemzőinek hasonlósága*, amint az egyén pszichológiai jellemzői általában is, nagyon ritkán felbukkanó téma a szövegekben. Egy-két válaszadó utalt csak arra, hogy ők ketten azért lettek barátok, mert valami, a közös időtöltéseken túli, tényező összekötötte őket, pl. a kirekesztettség élménye:

„Harmadik és negyedik első felében lett egy barátom: Betti. Őt sem igazán szerették az osztályban, így sikeresen egymásra találtunk.”

A barátságok struktúrájának fontos összetevője a *baráti hálózat nagysága*, a barátokkal való ellátottság mértéke. Említettük már, hogy objektív adathoz egyrészt azért nem jutottunk ebben a kérdésben, mert a válaszadók felnőtt nézőpontból alkalmazott barátságdefiníciója valószínűleg nem használható a kisiskoláskori barátságokra, másrészt a kérdőív nem tartalmazott erre vonatkozó direkt kérdést. A szövegek részletes elemzésekor azonban tetten érhetők a barátokkal való ellátottság mértékére vonatkozó utalások. A válaszadók többsége többes számban beszélt a „barátairól”, még akkor is, ha előzőleg azt állította, hogy nehezen barátkozott, vagy nem volt „kimondott” barátja az iskolában. A baráti hálózat a szövegek tanulsága szerint szoros barátokra és laza

barátságokra osztható. Az utóbbiak a szünetekben vagy az iskola után együtt játszó osztálytársak, szomszédok közül kerültek ki, akik „sokan” voltak, erre utaltak a „banda”, „egész osztály” és „csapat” kifejezések használata is. A szoros barátok csoportja, akikkel a legtöbb időt együtt töltötte, vagy a legbensőbb titkait megosztotta az egyén, már sokkal kevesebb főt jelentett. A válaszadók 70%-a emlékezett úgy, hogy 2–3 legjobb barátja, esetünkben barátnője volt. Mindössze egy válaszadó emlékezett úgy, hogy nem volt egy barátja sem az iskolában, 10%-uk szövegeiben csak egy barát jelenik meg, és 20%-nak volt 4-nél több barátja. A válaszadók döntő többsége tehát úgy emlékszik vissza általános iskolai éveire, mint amely időszak alatt sok jó barátja volt, és 2–3 személlyel nagyon szoros barátságot sikerült kialakítania. A lányok leírásában visszatérő elem a „négyen voltunk jó barátnők”. Bár erre vonatkozóan nincsenek tudományos adatok, azonban feltételezhető, hogy a „négyes fogat” azért gyakoribb emlékezetes felállítás a barátságokban, legalábbis a lányok esetében, mert jobban elviselhető benne a feszültség, ellentmondás. Négy lány barátsága ezáltal tartósabbnak bizonyulhat, mint a „trojka”, amelyben, ha ketten összefognak, a harmadik mindenképpen egyedül marad.

A barátságok alakulásának fázisai

A barátságok kialakulása, felépülése, megerősödése és tartóssá válása vagy elmúlása a barátok közötti interaktív folyamatoknak éppen annyira függvénye, mint külső, a résztvevők számára nem befolyásolható történéseké (Yager, 1999). Mivel a kérdőív direkt nem kérdez rá erre a folyamatra, ezért a szövegekben fellelhető utalások segítségével kaphatunk képet a kisiskoláskori barátságok dinamikájáról. A *barátságok pontos kezdete általában nem visszaidézhető*, bár néhány szövegben utalást találunk arra, hogy az iskola előttről, az óvodából, vagy a rokonságból, szomszédságból származik a kapcsolat, amely az iskolában folytatódik. A kapcsolatok felépüléséről is csak a szöveg mélyére hatolva, a sorok között olvasva kaphatunk képet. Ezek tanulsága szerint *az elmélyülésnek teret és időt a környezet támogatása ad*. Sokféle formában érhető ez tetten. Egyes válaszadók a szüleik és saját kapcsolati hálózatának átfedését említik, mint ami jót tett a barátságnak. Ez olvasható a következő szövegrészletben:

„Anna, Bori és Kriszti volt a legjobb barátnőm. (...) időnként kirándulni is elmentünk, amikor a szüleink is ráértek. A szüleink is elég jó viszonyban voltak egymással. Emlékszem arra, hogy párszor szerveztünk közös ebédeket, vacsorákat, ahol együtt voltak a szülők és mi, gyerekek.”

Máskor a szülők nélkül, a nagyobb testvér együttműködésével fonódnak szorosabbra a szálak, ahogyan az a következő nő visszaemlékezésében is látszik:

„Elég gyakran elmentünk egymáshoz, főleg, hogy a nővérével pont egy osztályba járt az én nővérem, és ők is barátok lettek.”

Amint azt a későbbiekben részletesen is tárgyaljuk, a barátságok elmélyülésének ebben a korban elsősorban a közös tevékenységekben megélt együttesség élmény, a tevékenységek, élmények megosztásából fakadó intimitás az alapja. Néha egy konkrét és rendszeres tevékenység az, ami szorosabbra fűzi a kapcsolatot, pl. a sport:

„Talán a sport is összehozott minket, mert az iskolán kívül jártunk sportversenyekre. Hétköznap délutánonként mindig együtt gyakoroltunk a versenyekre, vagy csupán röplabdáztunk, fogócskáztunk...”

A legtöbb esetben azonban nem volt ilyen konkrét elfoglaltság, hanem a változatos módon együtt töltött idő hozta össze a barátokat, adott újabb- és újabb tüzelőanyagot a kapcsolat életben tartásához. Hogy ezek ellenére mégis miért szakadt

meg a legtöbb ilyen korai barátság, arra a válaszdók, amennyiben emlékeztek, úgy a szakirodalmakból is ismert okokat sorolták fel.

Igen gyakori a visszaemlékezésekben, hogy egy költözés vagy iskolaváltás okozza a barátság végét, amely érthető, hiszen a gyermekek nem képesek önállóan áthidalni a távolságokat. Ritka az, hogy egy kisiskolás korban kötött barátság túlél egy ilyen megpróbáltatást. Erre példa a következő szöveg, amely egészen végigköveti a közeledés-távolodás, újraközeledés folyamatát, de a mögöttes tényezőkről itt is nagyon keveset tudhatunk meg.

„Ezek után alakult ki Csillával a barátságunk, de már nem tudom, hogy hogy történt ez. Sokáig voltunk barátok. (...) Sajnos ez a barátság egy időre megszakadt, mert elköltöztek. De hogy ezért miért nem maradtunk barátok azt már nem tudom, hiszen iskolát nem váltott. Azt hiszem én kezdeményeztem egy másik barátságot ötödikben, de valamennyi időre rá megbeszéltük, hogy miért is volt ez, és utána megint jóban lettünk.”

A szövegből kitűnik, hogy egy jó barátság megszakadásának kell, hogy legyen valami racionális oka, még ha nem emlékszünk is rá. Az emlékezés ilyenkor kifejezetten konstruktívan működik, amikor okként talál egy másik emléket, amely eredetileg esetleg nem is okként volt jelen a történetben.

A legtöbb válaszdó azonban vagy nem említi, vagy nem emlékszik a barátság megszakadásának konkrét okára, illetve természetes, az életkori változásokkal összefüggő ám sajnálatos eseményként írja le az eltávolodást. Ezt láthatjuk a következő szövegrészletben:

„...már egyáltalán nem tartom velük a kapcsolatot, amióta bejárós lettem. Elég rossz érzés is csak úgy elmenni mellettük, persze köszönök nekik, de a kapcsolatunk már nem ugyanaz. Amikor rájuk nézek, rögtön eszembe jut a gyermekkori közös emlékek, legyen a pozitív vagy negatív, ilyenkor elmosolyodok, és felteszem azt a kérdést, mi az eltávolodás oka? – talán, az hogy elkezdünk bejárni középiskolába és mindenki kicsit megváltozott.”

A barátságra jellemző interaktív folyamatok – érzések, gondolatok és viselkedések

A legjobb barátokról őrzött emlékek szinte kivétel nélkül tevékenységekről, közösen átélt eseményekről szólnak, és csak nagyon *kevés érzés merül fel a visszaemlékezésekben*. Ez a kevés kivétel elsősorban a barátok hiányához, a kiközösítéshez vagy a baráti kapcsolat megromlásához, megszakadásához kapcsolódó rossz érzésekről szóló emlék, mint amilyen a következő interjúrészlet:

„Állandó barátom nem volt, bár szerettem volna. Játshattam velük, de néha gondoltak egyet és kiközösítettek. Nem volt különösebb okuk erre, ahogy a fiúk mondták: a lányok kényesek. Emiatt sokszor sírtam. (...) Utáltam az alsó tagozatot.”

A szövegekben a lánybarátságok igen sokszínűek és sokszor ambivalensek. Még a legjobb barátságokról szóló szövegekben is visszatérő elem az összeveszés és kibékülés, ahogyan ez a következő hosszabb idézetben is megjelenik:

„Két barátnőm volt. Előfordult, hogy összevesztünk, és akkor napokig nem beszéltünk egymással. Volt, hogy a veszekedéseket sírás követett, verekedés. Még a mai napig eszembe jut, amikor hárman álltunk egymással szemben a betonos pályán, és annyira összevesztünk, hogy a pocsolya vizét egymásra rugdaltuk. Nagyon vizesen mentem haza, és amikor megkérdezték a szüleim, hogy mi történt, nem árultam el nekik a történeteket. A mai napig nem értem, hogy miért alakultak ki ezek a viták közöttünk. Talán az osztályon belüli versengés veze-

tett odáig, hogy össze-összevesztünk. A vitákat mindig békülés követte. Nagyon sokszor ajándékot készítettünk egymásnak: rajzokat és apró tárgyakat.”

A barátokhoz kapcsolódó pozitív érzések és gondolatok nem jelennek meg részletezve az interjúkban, egyetlen visszatérő elem a „ma is szeretettel/pozitívan/jó érzéssel gondolok rájuk” kifejezés. Annál több közös tevékenységet meséltek el a megkérdezettek, amelyek jellegzetesen elkülönültek aszerint, hogy a válaszadó legjobb barátai fiúk vagy lányok voltak inkább.

Lányok, akik lányokkal barátkoztak

Az alsó tagozat még a játék időszaka, ezért a közös tevékenységek leggyakoribb formája a lányoknál is az együttjátszás. A forma és a tartalom azonban a szakirodalomnak megfelelően különült el lányos és fiús játékokra. A lányok barátságáról szóló visszaemlékezések játéka a babázás, a babákkal való szerepjáték, amely legtöbbször mindennapi, lehetséges, esetleg idilli élethelyzeteket mintáz. Ez utóbbira példa a '90-es években elterjedő Barbie, amit több női interjúalany is említ.

A mozgásos játékok a lányok visszaemlékezéseiben is gyakoriak. A fogócskázás a leggyakoribb mozgásforma az elbeszélésekben, 57-szer jelenik meg az interjúk folyamán, ezt követi a bújócskázás, ami 22-szer fordul elő, majd a labdázás, amely 18 esetben jelent meg a szövegekben. A lányok ezek mellett sokszor említenek „lányos” mozgásformákat, mint amilyen a gumikötelezés, ugrókötelezés, ugróiskolázás – ezeket csak egymással, soha nem a fiúkkal játszották a lányok.

A lánybarátságokról szóló szövegek nagyban megerősítik a szakirodalomban leírtakat, amennyiben a lányok barátságára sokkal inkább jellemző a beszélgetés, titkok megosztása. A titok nem csak a beszélgetések része, a közös titok iránti vágy az együttesség élményének fontos megjelenési formája. Ez nyilvánul meg a lányok titkos klubjaiban, amelynek titkos neve volt, és amelyből egyeseket kizártak. Ezek a titkok a kiskamasz korról válnak egyre fontosabb részévé a lányok barátságának, az intimitás fontos mutatói. A titkok ekkor egyre többször vonatkoznak a fiúkra, és a velük kapcsolatos ábrándozás olyan sajátosan lányos tevékenységformákban is megjelenik, mint a jóslások különböző fajtái. A titkok megosztásának egyik színtere az ebben az időszakban elterjedő pizsamaparti, amit szintén több válaszadó is említ. Az együtt alvás, egymás otthonába való „behatolás” szintén fontos intimitási mutató, mint ahogyan az a sajátosan lányokra jellemző testi közelség, egymás megölelése, megpuszítása is. Az intimitás ilyen formáiról szól a következő interjúrészlet:

„Nagyon nagy divat volt akkor a „puszibarátnók” kifejezés, erről szerződést is írtunk, mely szerint senki nem válhat ki a klubunkból önkéntesen. (...) Nagyon sok pizsama-party is volt már 5.osztálytól.”

A kiskamasz kor másik sajátos együttes élménye a *közös rajongás*, amely a lányok esetében legtöbbször popsztárokkal kapcsolatos. Az ideálkeresés közösségi formában szintén együttesség érzést teremt, kapcsolódhatnak hozzá közösen végezhető tevékenységek, pl. gyűjtés, vagy az ideálok utánczása. A rajongás néha egy titkos klub keretében nyer igazi értelmet:

„Éppen a napokban került a kezembe egy szerződés, amit akkor kötöttünk (4-en voltunk) méghozzá arról, hogy együttest alapítunk, amiben mindenkinek megvan a szerepe és senki mást nem veszünk be. Énekelünk és táncolunk, gyűléseink vannak és egyéb tennivalók. Nagyon jót nevettem rajta, teljesen olyan volt, mint a Spice Girls, ami ugye akkori példaképünk volt és egyben az egyetlen női lányzenekar is.”

Az iskola strukturálja a baráti tevékenységek tartalmát, ezért nagyon gyakori az együtt tanulás említése, az, hogy a barátok együtt mentek-jöttek iskolába. Az életkori sajátosságoknak megfelelően ritka volt azonban az interjúkban az egymás segítésére, támogatására vonatkozó utalás, amely olyan nagy mértékben jellemzi a felnőtt nők barátságát.

Néha a lányok is csináltak együtt csínyeket, pl. telefonbetyárkodás – azonban ezek említése sokkal ritkább, mint a fiúkról szóló történetekben.

Lányok, akik fiúkkal barátkoztak

Azok a lányok, akik inkább fiúkkal barátkoztak sokkal többször említettek „fiús”-nak tekintett, nagymozgásos játékokat, pl. foci, bújócska, biciklizés, fára mászás, piócagyűjtés, illetve olyan játékokat, amelyekben veszély is van pl. „becsöngetősdí”. Az ellenkező neműek egymással játszott szerepjátékai is vadabbak, fiúsabbak, pl. emberrablós, kalózos.

A játékok egy része *a másik nem iránti érdeklődést* szimbolizálja:

„A fiúkkal való legkedveltebb közös játékunk a „börtönbezárás fogó” volt. Azért imádtuk, mert így minden lány közel kerülhetett aktuális szerelméhez. A fiúk feladata volt elkapni a lányokat, majd a kijelölt helyre vinni, ami a „börtön” volt, és egy másik fiú gondjaira bízni, aki megakadályozza, hogy elszökhessünk.”

Összegezve a visszaemlékezéseket azt mondhatjuk, hogy a lányok többsége az azonos nemből választotta legjobb barátait és velük a nemüknek „megfelelő”, lányos tevékenységeket végeztek együtt. Sok nő hallgató azonban az ellenkező neműekkel ápolt jobb kapcsolatokat, és őrzött róluk pozitívabb emlékeket. A következőkben ezeket az emlékeket tekintjük át.

A saját és a másik nemről megőrzött emlékek, a két nem kapcsolata

Az interjúkban gazdag emlékek tükröződtek a lányok és fiúk egymásról és saját nemükről alkotott nézeteiről, érzéseiről és az ezek háttérében álló tapasztalatokról.

A lányok leírásai a fiúkról nem voltak egységesek.

Akik inkább a fiúkkal barátkoztak, azok irigyelték a fiúk összetartását, úgy érezték, ők jobb barátok, velük komolyabb témákról lehet beszélgetni. A fiúk ezeknek a lányoknak a szemében *érdekesebbek* voltak, mint a lányok.

„A fiúk viszont, még ha verekedtek is, még akkor is érdekesebbek voltak. Őket nem érdekelte, hogy kapsz-e minden héten új ruhát a Barbie babádnak. Ők háborúkat nyertek és veszítettek minden szünetben, taktikáztak, új hadmozdulatokat terveztek.”

A legtöbb lány említette a fiúk *kedvességét, viccességét*:

„Szerettem a fiúkat, mindig viccesek voltak, odaadták a játékaikat. Nagy divat volt a Tamagochi abban az időben, és Cseri (...) odaadta az övét egy egész hétre. Én gondoztam az a kis digitális állatot, nagyon kedves volt tőle.”

Egy-két interjúban megjelenik az erősebb nemnek általában tulajdonított *udvariaság, segítőkészség*, pl.: „A fiúk általában segítettek a matekban, amikor eltörtem a kezem, vitték a táskámat. Udvariasak, kedvesek voltak.”

Ez nyilvánul meg azokban az interjúkban is, amelyek a fiúk hősies, óvó-védő viselkedéséről szóltak:

„Laci, ő negyedikben jött csak, és nagyon rossz magaviseletű gyereknek számított, de valójában egy nagyon kedves gyerek volt, akire mindig lehetett számítani. Később, felsőben is, bár külön osztályba jártunk – ő a „rossz osztályba”, én meg a „kiemelt”-be – nem bántottak a nagyfiúk, mert tudták, hogy Laci megvéd”

A lányok, akik nem barátkoztak a fiúkkal két csoportba sorolhatók. Voltak olyan lányok, akik szerettek volna barátkozni velük, főleg a fent említett okok miatt, de a fiúk nem fogadták be őket. Egy ilyen visszaemlékezés következik:

„Az iskolában csak nagyon ritkán játszottak együtt a fiúk és a lányok, de olyankor mindenki részt vett benne. A fiúk nem nagyon közeledtek a lányokhoz, ők összetartóak voltak. A lányoknak már oviban volt szerelmük, náluk klikkesedés volt. Beszéltek egymással a fiúk és a lányok, de nem volt olyan komoly a kapcsolat. A lányok magukkal voltak elfoglalva. Mindig veszekedtek egymás közt és sokszor kekeckedtek a fiúkkal. A srácok, ha nem fociztak, akkor elvonultak és komoly beszélgetéseket folytattak, amit a lányok nem tudhattak. Persze a lányok nagyon kíváncsiak voltak és mikor a fiúk közelébe mentek, megtámadták őket, vagy elkergették. Én is sokszor részt vettem a lányok hallgatóságában. Sokkal jobb társaság volt a fiúké, ezt már óvodában tapasztaltam. Kár, hogy a fiúk elfogultak voltak az egész női társadalommal szemben. Emiatt sajnos nem volt esélyem, hogy befogadnak. Felsőben ez persze változott.”

A fiúk társaságát szándékosan kerülő lányok gyakran említették, hogy a fiúk *verekedősök*, a fiúk rosszabbak, rosszkodnak, bajba keverednek. Az erőszakosabb viselkedés sok kislányt félelemmel töltött el:

„Sok olyan érzésem volt velük kapcsolatban, hogy nagyon erőszakosak, durvák, ezért inkább kerültem őket. Sokszor csúfolták a lányokat, én is közéjük tartoztam, akiket nem hagytak békén. A lányok és a fiúk között állandó ellenségeskedések voltak.”

A lányok néha nem értették a fiúkat, mintha csakugyan más bolygóról származnánk:

„Konkrét történetre nem emlékszem, csak arra, hogy a fiúk valahogy számomra érthetetlen módon túl mozgékonyak és túl idétlenek voltak. Továbbá kicsit idegennek tüntek, úgy éreztem, hogy a lányoknál felsőbbrendű lényeknek tartják magukat. Talán éppen ezért kicit tudatosan is kerültem őket.”

Sok esetben születtek sommás ítéletek a fiúkról, hogy „hülyék” és „nem normálisak”, ugyanakkor ellenfelek, versenytársak is:

„Természetesen a fiúk „hülyék” voltak. Mindig fociztak, ami unalmas volt, sokan jók voltak matekból, ezért le kellett győzni őket.”

Szinte minden interjúban megjelenik a *civakodás a két nem között, udvari kergetőzés, csúfolódás*. A fiúk viselkedését a lányok sokszor egyértelműen udvarlásnak fogták fel:

„szóval a lányok nevettek a fiúkon, a fiúk meg piszkálták a lányokat, amikor csak tudták – hátha észreveszik őket.”

Bár a fiúk néha nagyon is jól kijöttek a lányokkal, a lányok többsége ezt a kapcsolatot nem érezte a lánybarátsággal egyenértékűnek. Az alábbi hosszabb idézet jól példázza ezt:

„Alsó tagozatban nem voltak fiú barátaim, nem kerestem a társaságukat. Aztán amikor a felső tagozatba kerültem, egyre többet beszélgettem a fiúkkal is. Nagyon jól megérettük egymást, sokat játszottunk együtt. De ők nem értek fel egy barát-nővel sem, így velük nem is lehetett minden titkot megosztani. Ahogy visszaemlékszem, ők sosem vették komolyan az élet dolgait. Ami eszükbe jutott, azt csinálták. Nem volt jellemző rájuk a szorgalmas tanulás, nem dolgoztak szívesen az órákon. Testnevelés órán mindig külön csapatot alkottak, próbáltak erősnek kitűnni közülünk. A szünetekben többször volt, hogy külön játszottak a fiúk és a

lányok. Nem kerestük egymás társaságát igazán. Persze, amikor fogócskáztunk, akkor az egész osztály egyszerre vett részt a játékban, akkor nem foglalkoztunk azzal, hogy milyen neműekkel játszunk.”

A női hallgatók visszaemlékezéseiben a lányok sem esnek egységes megítélés alá. Ahogyan azt megszokhattuk a *nők saját nemükről alkotott ítéleteinek* vizsgálatakor, a lányok itt is gyakran említették a *széthúzást, klikkesedést, kirekesztést, versengést*, amikor a „többi lányról” beszéltek – főleg azoknál volt ez megfigyelhető, akik jobban kijöttek a fiúkkal:

„A lányok számomra rettenetesen unalmasak voltak és kicsinyesek. Mindig ilyeneken veszekedtek, hogy ki hova üljön, kinek szebb a ruhája. És akinek nem volt elég szép a ruhája, azt kiközösítették. Mindig mentek köztük a pletykák, hogy ki mit csinál, kivel beszélt stb. És mindig volt köztük egy vezér, aki köré csoportosultak a többiek, és mindenki őt akarta utánozni. Mi mindig úgy neveztük, hogy a „királylány”. (...)

A lányok közül számomra azokkal volt érdemes barátkozni, akik a „tipikus vesztesek” voltak, mert ők nem kezdtek el pletykálni a hátad mögött, hanem megbecsülték a barátságodat. Nálunk például megesett, hogy nagyon utáltak egy lányt a „királylányok”, és egyik szünet végén megvárták hárman a terem előtt és megverték. Minden ok nélkül. Ezt szinte mindegyik iskolában megtapasztaltam, ahova jártam. Harmadikban kifejezetten „divat” volt, hogy valakivel összebarátkozz, de csak azért, hogy elmondja neked a titkait, és aztán hirtelen, minden ok nélkül kitergegetni az egész osztály előtt.”

Azonban ezekhez a királylányokhoz mélyen belül a legtöbb lány tartozni akart:

„Volt egy banda, akik közé valahol mélyen mindenki tartozni szeretett volna ... ők voltak a menő lányok. A négy év alatt egyszer-egyszer valamilyen csoda folytán én is megfordultam köztük.”

Összegzés

A kisiskolás kori társas kapcsolatok fontossága a visszaemlékezések vizsgálatának egyik legfontosabb tanulsága. Barátokat szerezni, megtartani, elveszíteni, új barátságokat kötni, vagy éppen kirekesztettnek lenni – ezek a legmeghatározóbb élményeink ebből az életkorból. A kortársakhoz fűződő kapcsolat a felnőtt-gyermek viszony szerepét kezdi átvenni, így a társak általi elfogadottság vagy kirekesztettség érzete egy életre szóló élményt és indítást ad a társas kapcsolatok későbbi alakulása szempontjából. Az itt bemutatott interjúrészletek jól illusztrálják az erre vonatkozó emlékek erejét még akár 15 év távlatából is.

Ugyanennek az életkori szakasznak a sajátossága a nemi identitás megszilárdulása nyomán kialakuló nemi elkülönülés és a nemi sztereotípiák legerősebb mozgósítása a nemekről alkotott vélekedésekben. Fiúk és lányok kapcsolata, barátságok és ellenséges viszonyok szövedéke elevenedett meg az itt elemzett interjúkban. Olvashattunk a fiúkról szépet és jót, sértőt és túlzót egyaránt, annyi bizonyos, hogy semlegest sosem. Mondhatnánk azt is, meg van a véleményünk egymásról, és ez a vélemény jól tükrözi a két nemről alkotott sztereotípiákat, amelyeknek, mint azt tudjuk, felfedezhető a valóságmagja, ahogyan az interjúkban is megjelennek az ítéletek mögötti tapasztalatok, megőrzött emlékek.

Az emlékek azonban nem objektívek, nem természetesen rögzítik élményeinket. Az itt idézett emlékek legtöbbször (valószínűleg) nem egyszer felidéztek már, újragondolták, elmesélték, és minden meséléssel megtörtént az emlékek újraszerkesztése, a későbbi tapasztalatoknak, nézeteknek és (akár pszichológiai) tudásnak megfelelő „átírás”. Az

„itt és most”-ban azonban mégis igaz és releváns tartalmak kerültek elemzésre, színes és gazdag élményvilág tárult elénk, amely semmilyen kérdőíves módszerrel vagy az agyi impulzusokat pontosan rögzítő kísérlettel sem lett volna elérhető.

Kutatásunk eredményei megerősítették a korábbi nemzetközi vizsgálatokat, munkánk legfőbb értékét abban látjuk, hogy nem elégedtünk meg a számszerű eredményekkel, hanem az adatok mögött álló emberre voltunk kíváncsiak. Minden szöveg egy sajátos világot tár elénk, az interjúkat olvasva színes képek elevenednek meg előttünk, melyekkel élő lesz a kutatás, és emberré válik a vizsgálati személy.

Kutatásunk egyik célja az *Adams és Blieszner (1994) által leírt elméleti modell elemeinek tetten érése egy empirikus vizsgálatban, a modell alkalmazhatóságának kipróbálása hazai mintán. Az interjúk sokfélesége, a szövegek eltérő hossza, a válaszadók változó bevonódása miatt a modell elemei nem fedezhetők fel minden interjúban, így a modell tesztelése nem sikerült. Ennek ellenére azt gondoljuk, hogy a modell nagy segítségünkre volt a szövegek tartalomelemzésében, olyan kategóriákat biztosítva, melyek nélkül, éppen e miatt a sokféleség miatt, nehéz lett volna a visszaemlékezésekben rejlő tartalmak feltárása. Mindazonáltal a kutatás módszertani kihívásai a téma további vizsgálatát igénylik.*

A tanulmány végén köszönetet szeretnénk mondani mindazoknak a hallgatóinknak, lányoknak és fiúknak, akik őszintén és sokszor meglepő részletességgel elénk tárták kisiskolás kori kapcsolataikat.

Irodalom

- Adams, R. G. and Blieszner R. (1994): An integrative conceptual framework for friendship research. *Journal of Social and Personal Relationships*. Vol. 11. 163–184.
- Antill, J. K. and Cunningham, J. D. (1980): The relationship of masculinity, femininity, and androgyny to self-esteem. *Australian Journal of Psychology*, **32** (3), 195–207.
- Arndorfer, C. L. and Stormshak, E. A. (2008): Same-sex Versus Other-sex Best Friendship in Early Adolescence: Longitudinal Predictors of Antisocial Behavior Throughout Adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, Volume 37, Number 9. 1059–1070.
- Baddeley A. D. (2005): *Az emberi emlékezet*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Bem, S. L. (1981): Gender schema theory: A cognitive account of sex typing. *Psychological Review*, **88**, 354–364
- Bradbury, K. (1998): *Peer Influences on Risk-taking in Middle Childhood*. Master Thesis. <http://scholar.lib.vt.edu/theses/available/etd-051199-094949/unrestricted/etd.pdf> (2010.06.08)
- Carter, D. B. and McCloskey, L. A. (1984): Peers and the maintenance of sex-typed behavior: The development of children's conceptions of cross-gender behavior in their peers. *Social Cognition*, Vol 2(4), 1983–1984, 294–314.
- Cole, M. és Cole, S. (1998). *Fejlődéslélektan*. Osiris Kiadó, Budapest.
- F. Lassú Zsuzsa és Kolosai Nedda (2010): *Lányok és fiúk - Iskolai kapcsolatok az emlékezés tükrében*. Szimpózium előadás, Magyar Pszichológiai Társaság Nagygyűlése, 2010. május 27–29., Pécs.
- Frankel F. (1996): *Good friends are hard to find: help your child find, make, and keep friends*. Perspective Publishing, Los Angeles, CA.
- Frankel, F. and Myatt, R. (2003): *Children's Friendship Training*. Taylor and Francis Group, New York, NY.
- Hartup, W. W. (1992): Friendships and their developmental significance. In: McGurk, H. (Ed.): *Childhood social development*. Erlbaum, Gove, UK, 175–205.
- Levinger, G. (1983). Development and change. In: Kelley, H. H. et al. (Eds.): *Close Relationships*. Freeman, New York.
- Liben, L. S., Bigler, R. S., and Krogh, H. R. (2001): Pink and blue collar jobs: Children's judgments of job status and job aspirations in relation to sex of worker. *Journal of Experimental Child Psychology*, **79**, 346–363.

- Lipman-Blumen, J. (1976): Toward a homosocial theory of sex roles: An explanation of the sex-segregation of social institutions. In: M. M. Blaxall & B. Reagan (Eds.), *Women and the workplace*. Chicago: University of Chicago Press, pp. 15–32.
- Maccoby, E. E. (1990): Gender and relationships. *American Psychologist*, **45**, 513–520.
- Martin, C. L. (1994): Cognitive Influences on the development and maintenance of gender segregation. In: C. Leaper (Ed.), *The development of gender and relationships*. B. Damon (Series Ed.), *New Directions for Child Development*. No. **65** (pp. 35–52). Jossey-Bass, San Francisco.
- Mérei Ferenc és V. Binét Ágnes (2003): *Gyermeklélektan*. Medicina, Budapest.
- Monoriné Papp Sarolta (2010): A STEP 21 tanóra-diagnosztikai modell. *Iskolakultúra*, 2010/2.
- Monoriné Papp Sarolta (2011): A létezés és megismerés virágai. *Iskolakultúra*, 2011/10–11.
- O’Meara, J. D. (1989): Cross-sex friendships: four basic challenges of an ignored relationship. *Sex Roles*, Vol. **21**, Nos. 7/8, 525–543.
- Pataki Ferenc (2001): *Élettörténet és identitás*. Osiris, Budapest.
- Rose, S.M. (1985): Same- and cross-sex friendships and the psychology of homosociality. *Sex Roles*, **12** (1/2), 63–75.
- Signorella, M. L., and Liben, L. S. (1985): Assessing children’s gender-stereotyped attitudes. *Psychological Documents*, **15**, 7. (Ms. No. 2685).
- Smith, A. B. and Inder, P. M. (1990): The Relationship of Classroom Organisation to Cross-age and Cross-sex Friendships. *Educational Psychology*, Volume **10**, Issue 2, pp. 127–140.
- Tognoli, J. (1980): Male friendship and intimacy across the life span. *Family Relations*, **29**, 273–279.
- Yager, J. (1999): *Friendshifts: The Power of Friendship and How It Shapes Our Lives*. 2nd ed., Hannacroix Creek Books, Stamford, CT.